

Libris.RO

Respect pentru oameni și cărți

JUNG & MORENO

ESEURI ASUPRA TEATRULUI NATURII UMANE

Editată de

Craig E. Stephenson

Traducere:

Mariana Alexandru

Corectură:

Camelia-Maria Cupșa, psiholog

Editura ATMAN
privește înăuntru...

Colecția Psihologie

CUPRINS

Mulțumiri ix

Colaboratori xiii

1 Introducere 1

CRAIG E. STEPHENSON

2 Teatru sau terapie: O prezentare istorică 27

DOREEN MADDEN ELEFTHERY

**3 Psihodrama fondată pe perspectiva
psihologiei analitice** 39

ELLYNOR BARZ

4 Psihodrama jungiană 69

CHRISTOPHER BEACH

**5 Momentul tobei în psihodramă: Reflecții
asupra unui grup psihodramatic jungian** 109

SIRI NESS

6 Jung, Moreno și punerea în scenă a viselor 135

WILMA SCATEGNI

**7 Drama basmului: Interpretarea ritualurilor
jocului, râsului și lacrimilor** 163

JOHN HILL

8 Folosirea psihodramei în analiză 185

CRISTOPHER BEACH

9 Psihodrama și rezolvarea transferului și contratransferului

217

MARIOLINA GRAZIOSI

10 Pierderea și câștigarea sincronizării: Imaginația activă în interpretare

237

BARBARA HELEN MILLER

11 Întâlniri cu Jung și Moreno pe drumul de cărămizi și mușchi

261

EMILJA KIEHL

1

INTRODUCERE

Craig E. Stephenson

Pe cine vezi atunci când te uiți la mine?

Pe cine crezi că vezi atunci când te privesc eu?

Ce sau cine este ceea ce crezi că ceilalți nu pot vedea – ești oare tot tu?...

Ai spune că există părți din tine care încă nu au trăit?

Ce ar aduce la viață aceste părți?

„Questions of Character”, Joseph Chaikin,

The Presence of the Actor, 1987, pag. 16-17

În data de 3 martie 1907, pe Bergstrasse nr. 19 din Viena, Freud și Jung s-au întâlnit, după cum se știe, pentru prima dată. Conversația începută la masa de prânz a continuat timp de treisprezece ore, până în noapte. La fel de bine se știe și cum s-a încheiat această conversație, șase ani mai târziu, cu o carte poștală seacă, bătută la mașină, și apoi cu tăcere deplină. A durat aproape un secol pentru ca gânditorii și practicienii freudieni și jungieni să găsească modalități eficiente de a comunica despre diferențele dintre ei în contextul mai larg al ipotezelor și valorilor comune.

Probabil mai puțin cunoscută este singura întâlnire dintre Freud și Moreno, care a avut loc într-o sală de conferințe din Viena, la cinci ani după întâlnirea lui Freud cu Jung. După ce a

ținut o prelegere despre vise, Freud l-a întrebat întâmplător, pe un tânăr din public, cu ce anume se ocupă. În autobiografia sa, Moreno a povestit despre sine că ar fi răspuns: „Dumneavoastră analizați visele oamenilor, iar eu le dau curajul de a visa din nou. Dumneavoastră faceți analiza și îi descompuneți în părțile componente, iar eu le permit să-și joace rolurile contradictorii și îi ajut să-și reintegreze părțile.” (Moreno, 1985). Poate că lui Moreno îi plăcea să spună această poveste pentru a sublinia până în ce punct considera diferită opera sa față de influența lui Freud asupra psihoterapiei americane de la mijlocul secolului al XX-lea, compensând astfel pierderea creativității spontane din cadrul conservărilor culturale ale psihologiei occidentale (a se vedea Feasey 2001).

Jung și Moreno nu s-au întâlnit niciodată. Desigur, din punct de vedere teoretic, abordările lor psihoterapeutice s-au opus reciproc în moduri fundamentale. Ar fi putut ei oare găsi un numitor comun despre care să discute? De exemplu, ce ar fi avut de spus Moreno despre următoarea declarație a lui Jung:

„Teatrul este locul vieții ireale; este viața sub formă de imagini, un institut psihoterapeutic în care sunt puse în scenă complexe; un individ poate observa cum merg lucrurile... Așa că, invitându-l la teatru, [acel individ] îl invită, de fapt, la punerea în scenă a complexelor sale – locul unde toate imaginile sunt simboluri sau reprezentări inconștiente ale propriilor complexe.”

(Jung 1984, pag. 12)

Sau cum ar fi reacționat Jung în fața convingerii exprimate a lui Moreno conform căreia se simțea inspirat nu de materialismul psihologic al lui Freud, nici de cel economic al lui Marx și de progresele tehnologice ale industrialismului modern, ci, mai degrabă, de dogmele marilor religii ale lumii (Moreno 1947)? Ar fi discutat oare cei doi despre măsura în care amândoi au considerat spectacolul „vindecării” din

practicile psihoterapeutice ca fiind în mod inerent „religios”, în sensul etimologic al cuvântului, ceea ce denotă, ca în limba latină, atât sensul de „legătură”, cât și cel de „reverență”? Jung a definit principiul erosului drept un concept psihologic ce stătea în fruntea misterului uman pe care el nu l-a putut pătrunde. Moreno a utilizat termenul grecesc *tele* pentru a defini legătura ce „se creează de la distanță” și care conectează ființele umane, o preocupare fundamentală și elementară cu care „transferul” prezintă doar o asemănare slabă.

Dar acesta este spiritul meu editorial care dorește să treacă direct la promisiunea implicită din titlul acestei cărți, la forța cumulativă a argumentelor din cadrul acestor eseuri. Mai bine ar fi să descriu în primul rând câteva diferențe fundamentale dintre Jung și Moreno și să continui pe ideea acestei opoziții teoretice și practice, înainte de a-i prezenta pe colaboratorii care vor aborda în mod creativ subiectul prin prisma contradicțiilor.

Să reflectăm mai întâi asupra etimologiei cuvântului „complex”. În limbile engleză, franceză și germană, acesta provine din termenii latini *complexus*, care înseamnă „îmbrățișare” sau „act sexual”, și *complecti*, ce semnifică „a îmbina”, alcătuit cu ajutorul prefixului *com* - „împreună”, și *plectere* - „a împleti”¹. În domeniile științelor naturale și sociale, cuvântul „complex” denumește un sistem compus din părți conexe, care, întregindu-se, manifestă proprietăți insesizabile în înseși părțile individuale (a se vedea, de exemplu, opera filozofului francez Edgar Morin, *On complexity*, 2008). În matematică, un număr complex este alcătuit dintr-o parte reală și una imaginară, fiecare dintre ele putând fi zero. În psihologie, complexe sunt grupuri organizate de idei și amintiri care există, în cea mai mare parte, în afara conștientizării, dar care implică o putere afectivă enormă atunci când sunt activate. În cazul de față, în conotația cuvântului „complex” este încorporată o imagine care cu siguranță i-a trezit interesul lui

Jung: conceptul de Celălalt, care în mod semnificativ îmbină și transformă sistemul psihic ca un întreg împletit.

Freud considera studiile empirice ale lui Jung asupra complexelor drept o importantă confirmare experimentală a conceptului său teoretic de inconștient. Dar el a evitat din ce în ce mai mult termenul de „complex” după ce Jung și Adler au plasat complexe în centrul teoriilor lor ca fiind fenomene naturale. Psihanaliza freudiană tradițională consideră complexe, inclusiv pe cel al lui Oedip descris de Freud, drept simptome care rezultă din actele eșuate de refulare, în timp ce Jung nu privește complexe ca fiind sinonime cu nevroza: cu alte cuvinte, pentru Jung, experiența de a fi „complexat” poate fi dureroasă, dar nu este neapărat patologică. Un complex de afectivitate este o imagine căreia îi este asociat un afect extrem de puternic și incompatibil cu atitudinea obișnuită a eului. Atribuit adesea fie unei traume, care disociază un fragment al psihicului, fie unui conflict moral în care pare imposibil ca un individ să-și afirme întreaga ființă, un complex este un psihic disociat care se comportă cu un grad remarcabil de autonomie și coerență, anulând voința și blocând memoria.

Jung susține că tehnica personificării asigură un mijloc psihoterapeutic prin care eul se poate elibera de sub posesia unui complex inconștient. A „personifica” înseamnă „a atribui o natură personală unei noțiuni abstracte, dându-i o formă umană”, „a exprima concret o calitate abstractă”, „a înzestra un spirit cu o reprezentare trupească”. Jung observă că, ar fi de dorit să nu îndurăm pur și simplu emoția adesea dificilă a complexului, ci să îi permitem în mod deliberat complexului să se manifeste spontan în simțirea noastră conștientă drept o imagine personificată. Pentru că, în acest fel, îi limităm puterile asupra conștiinței eului și facem interpretarea posibilă. Mergând mai departe, dacă utilizăm „personificarea unui complex” ca imaginație activă, atunci putem direcționa în mod

conștient energia psihică spre materializarea unui complex inconștient; vom compensa o posibilă poziție de putere unilaterală menținută de conștiința eului și vom privilegia pentru o clipă de o potențialitate inconștientă.

Personificarea conținuturilor inconștiente poate asigura o cale eficientă de a revendica aspectul personificat ca aparținând sieși și, în același timp, de a-i experimenta autonomia și caracterul distinct de conștiința eului. Personificarea necesită un răspuns în mod dramatic angajat de la inconștient ca Celălalt, în contrast cu intelectualizarea și conceptualizarea acestuia. Așa cum explică Jung, cu cât conținuturile inconștiente posedate sunt trăite și asumate prin personificare, cu atât ele sunt mai puțin experimentate ca fiind reale (Jung 1929, paragraful 54-5). Psihicul splitat este ontologic „ireal”, în sensul că nu numai că este renegat de către eu, ci adesea este dematerializat, proiectat interpersonal extern ca un Celălalt. În același timp, în mod ironic, complexe inconștiente capătă un statut ontologic care este „mai real decât realul”, din moment ce copleșesc în mod insistent conștiința eului cu realitatea lor și detronează personalitatea:

Trăsătura caracteristică a unei reacții patologice este, mai presus de toate, identificarea cu arhetipul. Acest lucru produce un fel de expansiune și posesie de către conținuturile emergente, așa că acestea se revarsă într-un torent pe care niciun tip de terapie nu-l poate stăvilii. Identificarea poate, în cazurile favorabile, să treacă uneori drept o expansiune mai mult sau mai puțin inofensivă. Dar în toate cazurile, identificarea cu inconștientul duce la o slăbire a conștiinței, și tocmai în aceasta constă pericolul. Nu „faci o identificare”, nu „te identifici”, ci îți experimentezi identitatea cu arhetipul într-un mod inconștient și astfel ești posedat de acesta.

(Jung 1934, paragraful 621)

Prin urmare, a deveni conștient este sinonim cu inversarea acestui proces, cu a face real și a integra cât mai mult posibil ceea ce a fost exprimat drept „ireal” – cu alte cuvinte, cu încarnarea a ceea ce Jung ar exprima sub o formă personificată drept „spirit imaterial”. Jung întrebuițează deliberat limbajul său echivoc al „complexelor” inconștiente, pe care le numește de asemenea „spirite” sau „zei”, pentru a onora revendicarea lor ontologică drept posibilități netrăite ale personalității:

Important este să diferențiem sinele de aceste conținuturi inconștiente prin personificarea acestora și, în același timp, să le relaționăm cu conștiința. Aceasta este tehnica de a le depozita de putere. Nu este prea dificil să le personifici, pentru că ele dețin mereu un anumit grad de autonomie, o identitate a lor separată. Autonomia acestora este cel mai inconfortabil lucru de reconciliat cu sinele, și totuși simplul fapt că inconștientul se prezintă în acest mod ne oferă cel mai bun mod de a-l manevra.

(Jung 1963, pag. 187)

În acest fel, Jung descrie convingător complexe, îndreptând energic psihicul individual către o îmbinare autentică a părților sale componente.

O componentă importantă în practica psihoterapiei jungiene se concentrează pe susținerea eului persoanei analizate până în punctul în care poate experimenta autonomia complexului inconștient și, în final, se reconciliază cu acea realitate psihică printr-o întâlnire personificată. Andrew Samuels, Bani Shorter și Fred Plaut (1986) declară acest aspect în mod emfatic: „Un pacient care nu poate personifica are tendința să personalizeze totul. Analiza poate fi văzută drept o explorare a relației pacientului cu personificările sale.” (pag. 108)

În schimb, psihoterapia lui Moreno aduce în discuție problemele psihosociologice ale individului. Potrivit acestuia, sinele apare prin intermediul rolurilor pe care un individ le

joacă față de ceilalți, mai degrabă decât al rolurilor care se ivesc din sine. Cu alte cuvinte, Moreno localizează experiența individualității într-un câmp extern al înrudirii interpersonale. Acesta descrie și definește legi ale forțelor sociale din tiparele ce apar în momentul în care indivizii interacționează spontan și propune o triadă de practici psihoterapeutice – psihoterapia de grup, sociometria și psihodrama – pentru a aborda pierderea spontaneității din ceea ce ar trebui să fie o manifestare naturală a sinelui.

Moreno abordează suferința sinelui individual în cadrul problemelor de rol. El evaluează eficacitatea unui anume rol în funcție de gradul de spontaneitate și creativitate ce operează în relația interpersonală: „Jucarea unui rol este un spectacol, o interpretare spontană; adoptarea, preluarea unui rol reprezintă un produs finit, un rol conservat” (Moreno, 1960, pag. 84). Așadar, pentru Moreno, „adoptarea unui rol” semnifică limitarea sinelui la o interacțiune desăvârșită, complet conservată, cu text scris, ce nu-i permite individului în niciun fel exprimarea spontaneității și creativității, în timp ce „jucarea unui rol” permite un anume grad din ambele, iar „crearea unui rol” le permite pe ambele la cel mai înalt nivel. Atunci când suntem captivi sau prinși într-un rol conservat, nu mai suntem capabili să interacționăm spontan și creativ în cadrul aceluiași rol și suferim de o pierdere a sinelui. Moreno observă cum sinele ce apare în mod continuu este amenințat în momentul în care un rol este atât de bine „conservat”, încât elimină posibilitățile unei interacțiuni spontane și creative.

Pentru a interacționa spontan și creativ, este necesar să ne confruntăm în mod constant cu necunoscutul din noi și din ceilalți. Noțiunea de sine ca produs finit, perfecționat este o iluzie reconfortantă, pe care normele culturale ale grupurilor și societăților o consolidează:

Există un motiv subtil în cadrul acestei proceduri... pentru că, dacă o singură etapă al unui proces creativ este cu adevărat foarte bună, iar toate celelalte sunt negative, atunci această etapă aleasă care substituie întregul proces, poate fi memorată, conservată, externalizată și poate oferi confort sufletului creatorului și ordine civilizației din care face parte.

(Moreno, 1934, pag. 363)

Moreno își prezintă practica psihoterapeutică tridimensională drept o intervenție ce compensează această înclinație de a crea norme culturale prin efortul de a face accesibile încă o dată spontaneitatea sinelui individual și spontaneitatea societății în care sinele individual își găsește expresia.

În prima din cele trei practici ale lui Moreno, psihoterapia de grup, indivizii experimentează sinele în termenii abilităților lor de a participa spontan și creativ într-o sferă a relațiilor interpersonale. În întâlnirea cu ceilalți, individul învață să distingă între experiențele proiecției și experiențele a ceea ce Moreno numește „tele”. El face diferența dintre „proiecție” (din sensul latinesc „a arunca în fața cuiva”) și „tele”. Proiecțiile îi confruntă pe indivizi cu o serie de roluri conservate, un vocabular standard și un scenariu familiar, la care aceștia se limitează. Practica eficientă a psihoterapiei de grup asigură un suport sigur în cadrul căruia individul poate fi martor și poate lucra la renunțarea, pe cât de mult posibil, la aceste proiecții. Dar Moreno accentuează faptul că psihoterapia de grup ar trebui de asemenea să asigure experiențe de interpretare de rol și de „flux” între oameni ca schimburi autentice imediate ale atracției și repulsiei. Prin noțiunea sa de *tele*, Moreno subliniază o prelucrare irațională, nonverbală („de la distanță”) a relațiilor interpersonale și legăturilor ce mențin unitatea unui grup:

Respect pentru o altă cultură

Coeziunea grupului, reciprocitatea relațiilor, comunicarea și experiențele împărtășite sunt funcții ale conceptului de *tele*. *Tele* este cadrul de referință constant pentru toate formele și metodele de psihoterapie... Nici transferul, nici empatia nu ar putea explica într-un mod satisfăcător coeziunea ce survine în cadrul unei configurații sociale.

(Moreno 1960, pag. 17)

Moreno accentuează faptul că practica eficientă a psihoterapiei de grup oferă oportunități atât pentru minimalizarea proiecțiilor, cât și pentru optimizarea comunicării autentice de tip *tele*.

Cel de-al doilea elemental a lui Moreno, sociometria, cartografiază și evaluează rețelele de relații existente și privilegiate. Sociometria este un studiu fenomenologic al alegerilor interpersonale ale unui individ sau ale unui grup. Sinele este pentru o clipă observat în timp și spațiu cum se manifestă în toate rolurile sale. Psihoterapeuții de grup utilizează de asemenea sociometria pentru a descoperi mecanisme psihologice precum cel de țap ispășitor în cadrul dinamicii unui grup. Aceștia schițează nevoia grupului de a consolida coeziunea prin crearea unui rol principal și expulzarea celui izolat. În același timp, ei anticipează ce indivizi au în repertoriul lor de roluri o dorință conspirativă de a-și asuma pentru grup rolul prescris de țap ispășitor. În cazul țapului ispășitor, Moreno ar argumenta că practica eficientă a psihoterapiei de grup depinde de capacitatea de a măsura dorința colectivă de izolare a unui membru al grupului, atunci când această dorință colectivă ia naștere, și de a-i reintegra pe potențialii izolați în coeziunea naturală de *tele* a grupului. Sociometria este folosită pentru a se asigura că niciun individ nu fuzionează cu rolul de Celălalt sacrificat și că niciun grup nu izbutește să expulzeze integral din sânul său pe cei aleși.